

УЯВЛЕННЯ ПРО СОЦІАЛЬНУ ВЗАЄМОДІЮ У ПОЛІТИЧНІЙ КАРТИНІ СВІТУ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

С. І. Позняк, м. Київ

Окреслено базові теоретичні положення трактування соціальної взаємодії як чинника структурування політичної картини світу та представлено модель емпіричного дослідження уявлень студентської молоді про соціальну взаємодію. Проведено попередній аналіз результатів апробації моделі, який засвідчив детермінованість уявлень респондентів смислами громадянської суб'єктності, активності та залученості і нечіткою та звуженою репрезентацією смислів, пов'язаних із соціальною довірою.

Ключові слова: соціальна взаємодія, репрезентації, дискурс, соціальний капітал, довіра, соціальні норми, громадянська залученість.

Проблема. У процесі життєдіяльності людина вибудовує систему ставлень до умов свого існування. Вона оцінює інших людей, групи, соціальні та політичні об'єкти і явища, формує очікування щодо поведінки інших та розвитку соціально-політичної реальності, визначає власну роль у навколишньому світі. Важливе місце в такому суб'єктивному відображенні реалій життя посідає політична картина світу, яку прийнято визначати як цілісну динамічну систему уявлень про політичну систему, владу, механізми її функціонування, моделі політичної поведінки, місце суб'єкта в ієрархії політичних відносин, його здатність впливати на політичне життя, очікування щодо характеру, інтенсивності та способів взаємодії з владою [1]. Вивчення чинників формування та структурування політичної картини світу людини є актуальним напрямком досліджень у царині сучасних проблем політичної соціалізації молоді. Одним із таких чинників є соціальна взаємодія як ресурс громадянської ідентичності та залученості.

Мета статті: окреслити базові теоретичні положення, покладені в основу моделі емпіричного дослідження уявлень молоді про соціальну взаємодію як чинника структурування політичної картини світу, та представити деякі висновки попереднього аналізу апробації даної моделі.

Політична картина світу як індивідуальне та групове утворення є результатом спільної діяльності багатьох поколінь і віддзеркалює колективні репрезентації про норми і правила політичної поведінки, способи ментальної реконструкції політичних взаємовідносин, спільні смисли, міфи, символи, що дають змогу інтерпретувати очікування інших людей і вибудовувати власні відповідно до своїх інтересів і цілей [2]. Чинниками структурування політичної картини світу суб'єкта є взаємодія і комунікація, завдяки яким узгоджуються правила та норми політичної поведінки, осмислюються особливості свого місця в системі політичних відносин, формується власний політичний простір [2; 3].

Така інтерсуб'єктивність та символічність політичної картини світу безпосередньо пов'язані із соціальним капіталом – системою уявлень і диспозицій, що підтримують готовність та уміння суб'єкта вступати у взаємодію з іншими, визначають характер зв'язків між людьми і формують простір спільних значень та смислів, що забезпечують інтерсуб'єкту комунікацію. Соціальний капітал впливає на вибір патернів і партнерів соціальної взаємодії, встановлення норм взаємовідносин з ними, а також регулювання зв'язків та дистанцій між складовими картини світу. У такому розумінні соціальний капітал виступає чинником як цілісності та стабільності політичної картини світу суб'єкта, так і її розвитку та потенційності.

Дослідження соціальної взаємодії як чинника активізації громадянської участі молоді ґрунтується на основних положеннях теорії соціального капіталу та його ролі як ресурсу активізації громадянської участі [4]. Модель дослідження передбачає емпіричне вивчення особливостей уявлень та диспозицій молоді щодо соціальної взаємодії і тих наслідків, які вони можуть мати для її громадянської участі в умовах сучасного розвитку суспільства. Важливим елементом є також дослідження соціальних та соціалізувальних чинників конструювання молододо людиною політичної картини світу, зокрема дискурсивних практик суб'єктів поля політичної соціалізації, у взаємодії яких виробляються, інтерпретуються і водночас коригуються смисли та значення спільного дискурсу щодо громадянської взаємодії зокрема.

Базовим концептом моделі дослідження є *соціальний капітал* як система колективних та індивідуальних уявлень і диспозицій, спрямованих на створення, підтримку та розвиток соціальної взаємодії. Параметри соціального капіталу визначаються змістом його компонентів, сутність яких окреслено на основі аналізу концепцій Дж. Кольмана і Дж. Нагапіт та С. Гошала [5; 6]. Такими компонентами є: стосунковий (довіра, взаємність, розуміння і прийняття норм та цілей співпраці, визнання зобов'язань, партнерства та відповідальності); когнітивний (спільні змісти та смисли, які вироблені та використовуються індивідами або групами в інтергруповій або інтрагруповій взаємодії) та настановчий (настановлення та готовність суб'єкта створювати зв'язки з іншими в межах певної соціальної структури).

Важливим аспектом дослідження є врахування положення теорії соціального капіталу про взаємодію колективного та індивідуального у природі, належності, існуванні, застосуванні та розвитку соціального капіталу. З одного боку, вважається, що соціальний капітал невіддільний від стосунків між людьми і є спільною власністю суб'єктів взаємодії. Отже, він є суспільним благом, що акумулюється в процесі використання, стосується колективної цінності всіх соціальних диспозицій і структур та спрямований на досягнення спільних цілей [7; 8]. З другого боку, доводиться справедливості положення про те, що соціальний капітал не є суспільним благом, оскільки групова солідарність часто досягається ціною ворожнечі з тими, хто поза межами групи [9]. Соціальний капітал як засіб досягнен-

ня людьми егоїстичних цілей виробляється як приватне благо і як приватне благо поширюється за межі групи, справляючи як позитивний, так і негативний впливи [10].

Беручи до уваги і визнаючи справедливність обох наведених вище положень, видається, що позитивна кореляція між індивідуальним і колективним щодо активізації громадянської взаємодії залежить від “радіуса соціального капіталу” (застосовуємо термін слідом за Ф. Фукуямою, який запропонував поняття “радіус довіри” [там само]), тобто кола людей, які є його носіями і користувачами. Таке коло може бути сім’єю, друзями, сусідами, професійним колективом або суспільством у цілому. Очевидно, що чим ширший радіус соціального капіталу, тим вищий рівень громадянської взаємодії в суспільстві. Забезпечити широкий радіус соціального капіталу може множинність ідентичностей унаслідок множинності членства громадян у великій кількості соціальних груп, що перетинаються. У такій ситуації складаються сприятливі умови для обміну інформацією, вироблення спільних смислів і кодів, синхронізації норм комунікації та взаємодії.

В умовах зростаючої гетерогенності суспільства (соціальної, культурної, етнічної, економічної), спричиненої міграційними процесами, релігійною та етнічною багатоманітністю, соціальним розшаруванням населення, різницею в рівні освіти, зростає роль влади та формальних інституцій, які забезпечують універсальне визнання громадянами легітимності соціальних норм та цінностей шляхом їх законодавчого закріплення, посилення функцій органів підтримки правопорядку та судової системи [11], активізації освітніх і просвітницьких впливів.

Отже, радіус соціального капіталу, як і інші структурні та змістові характеристики соціального капіталу, вибудовується, підтримується, розвивається і коригується під впливом взаємодії суб’єктів політичної соціалізації з урахуванням динаміки соціально-політичних процесів у суспільстві.

У контексті трактування соціального капіталу як індивідуального або колективного надбання його інколи розглядають як перманентну характеристику культури суспільства. Таке положення сформулював, зокрема, Ф. Фукуяма, пропонуючи дифенціювати суспільства як такі, що характеризуються високим рівнем довіри, і такі, в яких рівень довіри традиційно низький [10]. Однак така думка є доволі спірною, оскільки досі не була підтверджена даними історичного аналізу і спростовується соціально-психологічними дослідженнями. Одним з них є дослідження С. Нака і Ф. Кіфера, присвячене визначенню індексу громадянської взаємодії [11]. В його основу покладено результати опитування всесвітнього дослідження цінностей, а саме уявлення респондентів про те, чи можна виправдати такі дії: вимагати у держави для себе блага, які не передбачені законом; ухилятися від сплати за проїзд у громадському транспорті; приховувати прибуток і не сплачувати податки з нього, якщо є така можливість; залишити собі загублені кимось гроші; не повідомити про те, що особою ненавмисно було пошкоджено чийсь припаркований автомобіль. Результати

дослідження показали, що довіра є показником індивідуальних настановлень і поведінки, свідченням чого була регулярність значних варіацій показників індексу на індивідуальному рівні порівняно із загальним у суспільстві в цілому.

За результатами теоретичного аналізу ми виділили показники соціального капіталу, з урахуванням яких і було розроблено програму дослідження ролі соціальної взаємодії у структуруванні політичної картини світу. За основні показники було визначено: уявлення молоді про міжособистісну довіру і довіру до соціальних та політичних інститутів, ідентичність та ідентифікацію, взаємність зобов'язань та очікувань, визнання “правил гри”, прийняття та забезпечення легітимності суспільних норм і санкцій, залученість до мережі соціальних контактів та соціальної підтримки, громадянську взаємодію та відповідальність (у сфері політичних інтересів, у вирішенні проблем громади будь-якого рівня), громадянську залученість – формальну (участь у громадських, релігійних, професійних організаціях тощо) і неформальну (волонтерська, добродійна діяльність).

Емпіричне дослідження уявлень студентської молоді про соціальну взаємодію передбачалося здійснити у три етапи. *На першому етапі* проведено контент-аналіз дискурсів суб'єктів політичної соціалізації з метою виявлення смислових компонентів (тем і пропозицій) політичного дискурсу, в координатах яких формуються уявлення молоді про соціальну взаємодію. Метою *другого етапу* є визначення основних векторів семантичного простору, що структурують уявлення молоді про різні аспекти соціальної взаємодії. Основний метод дослідження на цьому етапі – психосемантичне опитування, бланк якого розроблено на основі пропозицій суб'єктів взаємодії, визначених на першому етапі. *На третьому етапі* за допомогою методики незакінчених речень проводиться поглиблена розвідка, спрямована на виявлення базових смислів, пов'язаних із соціальною взаємодією, ставлень до структурних елементів соціального капіталу та умов його існування. Нижче розглянемо результати дослідження та представимо деякі попередні висновки апробації запропонованого інструментарію.

За результатами контент-аналізу основними темами дискурсу суб'єктів політичної соціалізації щодо соціальної взаємодії було визначено: *довіру міжособистісну та інституціональну; правила гри, норми і санкцій; громадянську залученість*. У межах кожної із зазначених тем було сформульовано низку пропозицій, що віддзеркалюють основні смислові вектори політичного дискурсу. Далі пропозиції було використано у побудові бланка-опитувальника для проведення другого, психосемантичного, етапу дослідження, в апробації якого брали участь 220 респондентів – студентів-економістів, істориків та юристів київських вишів. Дані, отримані в ході опитування, було опрацьовано за допомогою методів математичної статистики. Основні складові семантичного простору уявлень респондентів про соціальну взаємодію визначалися за результатами факторного аналізу даних на основі шестифакторної моделі. У побудові

факторної моделі до уваги бралися лише значущі фактори. Рівень значущості факторів визначався за допомогою критерію Хамфрі.

Першим, найбільш інформативним, фактором виявився фактор *громадянської суб'єктності* (внесок у сумарну дисперсію 20,32 %), який об'єднав такі судження, як, наприклад, “відмовляючись від участі в політичному житті, громадяни передають іншим право вирішувати їхню долю” (0,682); “громадянин, який дотримується суспільних норм та правил, має право зробити зауваження тим, хто їх порушує” (0,601); “серед громадських організацій та волонтерських груп є ті, чий цілі та інтереси я поділяю” (0,537).

Другий фактор дістав назву *“соціальна ідентифікація”* (16,53 % внеску в сумарну дисперсію) і містить такі судження: “людина, яка ідентифікує себе з будь-якою групою, втрачає самостійність та індивідуальність і діє як усі” (0,637); “ми живемо в той час, коли нікому, окрім своєї сім'ї, не варто довіряти” (0,617); “оточуючі не мають права здійснювати моральний тиск на людину, щоб змусити її підкоритися встановленим суспільством “правилам гри”” (0,515) та ін.

Третім виявився фактор *взаємності* (12,68 % внеску в сумарну дисперсію). До його складу серед інших увійшли такі судження: “я не можу поступитися своїми інтересами заради інтересів інших, бо не впевнений, що можу розраховувати на взаємність” (0,524); “я маю свої власні уявлення про норми суспільного життя і не хочу, щоб мені їх нав'язували інші” (0,493); “якщо людям платять низьку зарплатню, цілком виправдано те, що вони намагаються скористатися службовим становищем, аби прогнати свою сім'ю” (0,422).

Четвертий фактор має назву *“громадянська участь і влада”* (внесок у сумарну дисперсію 9,88 %) і містить такі судження, як, наприклад, “члени громадських організацій – це люди, які вболівають за добробут суспільства і готові поступитися власними інтересами заради спільної справи” (0,693); “брати участь у заходах на благо суспільства та своєї громади є обов'язком кожного громадянина” (0,625); “більшість громадян розраховують на підтримку влади у вирішенні своїх проблем” (0,479).

У п'ятому факторі об'єднані судження під назвою *“настановленість на довіру”* із 4,56 % внеску в сумарну дисперсію. Серед них такі: “лише неосвічені та залякані люди можуть виявляти лояльність і довіру до влади та її установ” (0,573); “українці не вірять у власну спроможність запровадити цивілізовані норми життя і сподіваються, що ЄС змусить нашу владу це зробити” (0,512); “серед моїх знайомих завжди є люди, на яких я можу розраховувати в разі потреби” (0,490) тощо.

Останнім, шостим, фактором є фактор *відповідності соціальним очікуванням* (внесок у сумарну дисперсію 4,19 %). Він містить такі судження: “я б охоче придбав за розумну плату якесь посвідчення, аби отримати додаткові пільги” (0,531); “я вважаю, що зусилля кожного громадянина, спрямовані на самовдосконалення, важливіші для зміцнення

нації та суспільства, ніж участь у політичній та громадській діяльності” (0,493); “я завжди сплячу за проїзд у громадському транспорті незалежно від того, чи існує контроль, чи ні” (0,458) та ін.

Зважаючи на виявлені фактори і послідовність їх розташування відповідно до питомої ваги кожного з них можна зробити висновок про те, що уявлення респондентів про соціальну взаємодію детерміновані смислами громадянської відповідальності та активності, що можна розглядати як свідчення розуміння представниками студентської молоді необхідності їх активного громадянського залучення.

Важливе місце в семантиці репрезентацій мають значення, які стосуються правил і чинників міжособистісної та інтрагрупової взаємодії, на що вказують другий і третій за вагою фактори – соціальна ідентифікація та взаємність. Аналіз одномірного розподілу даних за судженнями, які увійшли до складу цих факторів, свідчить про доволі звужений радіус довіри, що демонструють респонденти, обмежуючи його своєю сім'єю та найближчим оточенням. Проблемним видається й сприйняття учасниками опитування нормативної поведінки та соціальних санкцій як засобу її регулювання. До фактору взаємності увійшли також судження, які стосуються взаємодії громадян з владою, що акцентує значення взаємності як чинника інституційної довіри.

Про смисли, пов'язані із взаємодією громадян з владою, у репрезентаціях студентів та характер такої взаємодії говорять фактори “громадянська участь і влада” та “настановленість на довіру”, що є наступними в ієрархії складових побудованої факторної моделі. Аналіз одномірного розподілу даних за судженнями четвертого фактору свідчить про те, що респонденти протиставляють громадянську активність владі і розглядають її скоріше в контексті конфлікту, аніж співпраці громадян із державою. Разом з тим п'ятий фактор вказує на розуміння респондентами необхідності довіри до влади та виявлення лояльності до неї як чинника стабільності і добробуту громадян. Однак попри таке свідчення важливості єдності громадян і влади респонденти не вважають власну державу такою, на яку вони можуть розраховувати. А от на своїх знайомих більшість респондентів можуть покластися.

Останнім компонентом семантичної моделі уявлень студентської молоді є значення відповідності соціальним очікуванням, представлене шостим, найменш навантаженим, фактором. Наявність у репрезентаціях респондентів цього смислу дає підстави вважати, що, незважаючи на слабкість позицій нормативної поведінки та соціальних санкцій у семантиці уявлень студентської молоді, соціальні стандарти залишаються для учасників дослідження важливим чинником регулювання та коригування їхньої поведінки.

Висновки. Представлена модель емпіричного дослідження уявлень студентської молоді про соціальну взаємодію ґрунтується на розумінні соціальної взаємодії як чинника структурування політичної картини світу

людини, інструменту вироблення та узгодження норм і стандартів її політичної поведінки, розуміння соціально-політичних явищ та процесів, а також формування її політичного простору в цілому. Концептуальною основою побудови моделі дослідження є теорія соціального капіталу як ресурсу активізації громадянської участі. Попередній аналіз результатів апробації психосемантичного етапу дослідження дав змогу визначити громадянську суб'єктність як базовий смисл семантичної структури уявлень учасників дослідження. Отримані результати дозволяють також констатувати певну суперечливість уявлень респондентів, що виявляється у вагомій представленості значень, пов'язаних із громадянською активністю і залученістю, на тлі нечіткої репрезентації та звуження смислів, що стосуються соціальної довіри і соціальної категоризації.

Література

1. *Жадан І. В.* Соціальне навчання: механізми та ресурси політичної соціалізації / І. В. Жадан // Наукові студії із соціальної та політичної психології : зб. статей / НАПН України, Ін-т соц. та політ. психології. – К. : Міленіум, 2011. – Вип. 29 (32). – С. 251–258.
2. *Пушкарева Г. В.* Политическое пространство: проблемы теоретической концептуализации / Г. В. Пушкарева // ПОЛИС. – 2012. – № 2. – С. 167–176.
3. *Позняк С. І.* Концептуальні основи дослідження соціального капіталу як чинника громадянського залучення / С. І. Позняк // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави : зб. наук. праць / Асоц. політ. психологів України, Ін-т соц. та політ. психології. – К. : Міленіум, 2012. – Вип. 13. – С. 75–84.
4. *Клочко В. Е.* Коммуникативная среда как фактор становления ментального пространства человека / В. Е. Клочко // Менталитет и коммуникативная среда в транзитивном обществе / под ред. В. И. Кабрина, О. И. Муравьевой. – Томск : Томский гос. ун-т, 2004. – С. 30–44.
5. *Coleman J. S.* Foundations of social theory / James S. Coleman. – Cambridge, AM : Harvard University Press, 1990. – 1024 p.
6. *Nahapiet J.* Social Capital, Intellectual Capital, and the Organizational Advantage / Janine Nahapiet, Sumantra Ghoshal // The Academy of Management Review. – 1998. – № 23 (2) – P. 242–266.
7. *Burt R. S.* Structural holes: The social structure of competition / Ronald S. Burt. – Cambridge, MA : Harvard University Press, 1995. – 324 p.
8. *Putnam R.* Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy / Robert Putnam. – Princeton, New Jersey : Princeton University Press, 1994. – 258 p.
9. *Fukuyama F.* Trust: The Social Virtues and the creation of Prosperity / Francis Fukuyama. – New York : Free Press, 1996. – 480 p.
10. *Keefer P.* Social capital, social norms and the New Institutional Economics / Philip Keefer and Stephen Knack // Handbook of New Institutional Economics. – Springer US, 2005. – P. 700–725.
11. *Knack S.* Does Social Capital Have an Economic Payoff? A Cross-Country Investigation / Stephen Knack and Philip Keefer // The Quarterly Journal of Economics. – 1997. – Vol. 112, № 4. – P. 1251–1288.